

Сибири». Согласно уставу, у каждого народа формировались собственные органы управления. Все народы Сибири разделялись на оседлых, кочевых и бродячих. Для русского сельского населения было установлено волостное и сельское управление. Система управления кочевыми народами имела три звена: «степная» дума, инородная управа и родовое управление. Более крупные территориальные объединения подчинялись «степной» думе. Должностные лица родового и «степного» управления избирались. Степные думы существовали у бурятов, хакасов, эвенков, а у якутов — ипородные управы и родовое управление.

М.М. Сперанским были разработаны проекты особых, «степных», законов для кочевых народов Сибири. Масштабы его деятельности в Сибири вполне сопоставимы с реформами Петра Великого в европейской части России. По возвращению из Сибири в 1821 г. он был назначен членом Государственного совета и Сибирского комитета, управляющим Комиссией составления законов.

Таким образом, вклад М.М. Сперанского в развитие местного самоуправления был великим, он сыграл прогрессивную роль для будущего развития России.

Д.А. Іваноўскі

БДЭУ (Мінск)

ЗЕМСКІЯ СУДЫ ЯК ФОРМА ШЛЯХЕЦКАГА САМАКІРАВАННЯ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ

У 1555 г. Вялікі князь Жыгімонт-Аўгуст са згоды папоў радных увёў у судовую сістэму дзяржавы земскія суды для шляхты і прызначыў суддзямі мясцовых шляхціцаў, адмовіўшыся пры гэтым ад судовых даходаў на іх карысць. Былі ўведзены адзіная падсуднасць шляхты земскаму суду, роўнасць шляхціцаў перад судом і законам, пеўмяшанне адміністрацыі ў судовыя справы.

Асноўнымі актамі, якія рэгламентавалі дзейнасць земскіх судаў, з'яўляліся Статуты 1566 і 1588 гг. Згодна з імі, у склад земскага суда ўваходзілі суддзя, падсудак і пісар. Усе гэтыя пасады з'яўляліся выбарчымі. Капдытатамі на пасады ў земскім судзе маглі быць толькі ўраджэнцы Вялікага княства Літоўскага, шляхціцы, землеўладальнікі, дабрачынныя, хрысціянскай веры, якія ведалі права, умелі пісаць, не займалі іншых духоўных, дзяржаўных і судовых пасадаў.

Выбары прызначаліся Вялікім князем, а ў яго адсутнасць — ваяводам ці старастам, або іншай службовай асобай мясцовай адміністрацыі. Павятовую шляхту паведамлялі аб гэтым за чатыры тыдні. Падчас выбараў шляхта на павятовым сойміку абірала са свайго асяроддзя па 4 кандыдаты на пасады суддзі, падсудка і пісара. Затым Вялікі князь з гэтых кандыдатаў выбіраў адпаведна па адной асобе і зацвярджаў прызначэнне суддзяў. Пасады суддзі займалі пажыццёва або да прызначэння на іншую працу. У выпадку няздольнасці быць суддзёй і выконваць адпаведныя абавязкі яны самі складалі свае паўнамоцтвы.

Законам таксама забяспечвалася недатыкальнасць суддзяў. Тыя, хто адважываліся нанесці раны суддзям, караліся смерцю.

Усе наваабраныя члены земскага суда павінны былі прыносіць прысягу, якая была змешчана ў Статуце 1588 г. Тэксты прысягі суддзі і падсудка супадалі, у пісара быў свой тэкст прысягі.

Першапачаткова не было дакладнага распарадку дзейнасці земскіх судаў. Справы разглядаліся тады, калі ісцёц і адказчык з'яўляліся ў суд, гэта магло адбывацца і нават у святочныя дні. Аднак пасля прыняцця Статутаў 1566 і 1588 гг., справы ў земскіх судах пачалі разглядацца пасесійна. Сесіі адбываліся 3 разы ў год і называліся «рокі земскія», альбо кадэнцыі, праводзіліся яны ў спецыяльным будынку суда, які, згодна Статуту 1588 г., абавязаны быў мець кожны павет.

Акрамя зацікаўленых асоб на «рокі земскія» з'язджаліся «прыяцелі», а таксама іншая шляхта, якая не была непасрэдна звязана з разглядаемымі справамі. Яны часам называюцца «сапрысяжнікамі». Родзічы, суседзі і сябры абаранялі і аказвалі падтрымку ў судзе аднаму з бакоў шляхам сведчання яго праваты, зыходзячы пры гэтым не з ведання справы, а са станоўчых якасцяў самой асобы.

Суддзі павінны былі з'явіцца ў двор судовай за тры дні да пачатку сесіі. У выпадку няяўкі члена земскага суда прысутныя выбіралі яму намесніка.

Суддзі складалі спіс судовых пазваў у адпаведнасці з чарговацю паступлення спраў, «адчынялі» судовыя кнігі, якія захоўваліся ў спецыяльных скрынях, як правіла, з трыма замкамі (прычым у кожнага суддзі быў ключ ад уласнага замка), выдавалі «вынісы» з кніг. У гэтыя ж дні складаліся рэестры, па якіх вызначаўся парадак разгляду спраў. Існавала правіла: хто раней з бакоў унісваў у рэестры свае справы, таго справа раней разглядалася.

Да кампетэнцыі земскага суда адносіліся галоўным чынам справы шляхты, якія падзяляліся на дзве катэгорыі: адны толькі запісваліся ў судовыя кнігі (сам факт судовай рэгістрацыі меў

юрыдычную значнасць), другія патрабавалі непасрэднага разгляду па сутнасці.

I.I. Лапа адзначае, што ў актавых кнігах Віцебскага земскага суда за 1592—1598 гг. можна адрозніць тры разрады асоб, якія сталі перад судом:

- 1) непасрэдна зацікаўленыя ў справе асобы;
- 2) іх павераныя або слугі;
- 3) возныя, якія з'яўляліся на суд у сувязі са сваім службовым абавязкам.

Апаліз актаў дазваляе пазваць таксама шэрагавых шляхціцаў і службовых асоб. Яны мяняліся з кожнай справай. Часцей за ўсё прысутнічалі менавіта мясцовыя дзяржаўныя службоўцы.

Немалаважна адзначаць, што афіцыйнай мовай судаводства ў земскіх судах была беларуская. Аднак з цягам часу сустракаюцца і справы, у якіх ужываюцца польская або лацінская мовы. У выпадку сумненняў пры разглядзе спраў суддзі маглі звяртацца да Вялікага князя «за наукай». Рашэнне па крымінальнай ці грамадзянскай справе (судовую «згоду») пісаў асабіста суддзя ці падеудак, або з іх дазволу пісар.

Па заканчэнні «рокаў земскіх» суддзі раз'язджаліся па хатах. Аднак пасля разгляду спраў павінна было прайсці не менш чым 3 дні. У гэты тэрмін выдаваліся выпіскі з судовых кніг, запісваліся заявы па разгляд іншых спраў. Затым суддзі хавалі судовыя кнігі ў скрыплю за трыма замкамі, ключы ад якіх захоўваліся адпаведна у суддзі, падеудка і пісара. Скрыпі, акрамя таго што запіраліся па замкі, запячатваліся суддзямі ўласнымі пячаткамі і павінны былі належным чынам захоўвацца. Кнігі мінулай сесіі знаходзіліся у пісара.

Земскія суды існавалі на Беларусі досыць доўгі перыяд часу, нават у некалькі змененым выглядзе — пасля ўключэння Беларусі ў склад Расійскай імперыі. Указам Паўла I ад 12 снежня 1796 г. беларускім губерням былі прадастаўлены папярэднія правы, якімі яны карысталіся ў складзе Вялікага княства Літоўскага. Земскія суды заспоўваліся «в 10 уездах по одному».

Такім чынам можна зрабіць выснову, што стварэнне земскіх судов у ВКЛ, з аднаго боку, замацавала асобае палажэнне шляхты, даўшы гэтаму слою пасельніцтва свой асабісты суд, а з другога — менавіта ў аснову дзейнасці земскіх судов былі пакладзены больш прагрэсіўныя прынцыпы судаводства, пачалося аддзяленне судовай улады ад адміністрацыйнай.